

Орешняк В. Л.,
ДВНЗ “Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана”

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПЕРЕХОДУ СУСПІЛЬСТВА ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті детально проаналізовано основні епохи розвитку людської цивілізації в історичному розрізі. Розглянуто їх природу, недосконалість та перспективи. Запропоновано основні напрямки структурної перебудови економіки в умовах становлення моделі сталого розвитку.

Ключові слова: доіндустріальне, індустріальне, постіндустріальне суспільство, структурна політика, структурні зрушення, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Невтішні реалії сьогодення, з якими зіштовхнувся людський світ, вказують на перевищення допустимої межі у використанні та споживанні благ дарованих природою. Неймовірна експлуатація ресурсів природи, яка значно перевищує реальні можливості її відновлення та відтворення, в майбутньому однозначно призведе до вкрай швидкого винищення рідкісних і корисних копалин й виснаження не відновлювальних ресурсів природи. Виникає загроза світової екологічної катастрофи на планеті. Очевидно, що такий стан речей викликаний, насамперед існуванням природомісткого, інакше кажучи техногенного типу розвитку людської цивілізації.

Призупинити екологічну деградацію та пригальмувати назрівання сировинної та енергетичної кризи, можливо шляхом розумної економії ресурсів природи, розвитком та широким розгалуженням заходів зі збереження довкілля, розробленням та практичним використанням ресурсозберігаючих технологій, проте самим головним є формування нового типу розвитку всесвіту, котрий здатний забезпечити стале, комфортне, життєво-сприятливе перебування людства на планеті Земля.

Історично на формування нового типу розвитку світу вплинула зміна головних етапів розвитку людської цивілізації. Історія досить чітко виділяє три найбільші епохи, які в свою чергу утворюють своєрідну тріаду – доіндустріальне суспільство – індустріальне – постіндустріальне суспільство. Кожному етапу притаманний свій принцип виробництва, індивідуальні параметри, специфічні характеристики. Отож, **метою даного дослідження** є з’ясування сутності основних епох розвитку суспільства, їх впливу на оточуюче природне середовище та пошуку майбутньої, ідеальної магістралі розвитку світу.

Інтерес наукового світу до історії та процесу розвитку людської цивілізації ніколи не згасне. **Теоретичним надбанням з досліджуваної проблематики** вважаються праці В. Л. Іноземцева, в яких детально розглянуто теорії доіндустріального, індустріального, постіндустріального розвитку цивілізації, економічні тенденції та неекономічні наслідки, що відбуваються в момент переходу від одного стану до іншого. Крім того, у своїх працях, вчений торкається глобальних проблем екології, а саме впливу постеконічного світу на навколишнє середовище. Подібними питаннями займаються, такі вчені, як М. П. Ващекин, М. А. Мунтян, А. Д. Урсул, М. М. Моїсєєв, В. П. Казначєєв, В. І. Данилов-Данільян та інші.

Досягнення поставленої мети вимагає виконання відповідних завдань, а саме глибокого вивчення, аналізу і дослідження процесу формування основних періодів історичного розвитку та закономірностей їх становлення.

Основні результати дослідження. Процес розвитку людської цивілізації розпочав свій старт із нестійкого розвитку, проте фінішувати має у сфері розуму – ноосфері, дослідженням якої тривалий час займалися, такі видатні вчені, як В. І. Вернадський, П. Тейяр-де-Шарден. Шлях від аграрного до індустріального суспільства, від доіндустріального до постіндустріального, і від нього до іншого, екологізрівноваженого, сталого суспільства із новим рівнем розвитку сфери розуму, повинен бути безперервним та послідовним.

Своє дослідження розпочнемо з аналізу аграрного, або ж доіндустріального періоду людської цивілізації. В основі архаїчної епохи, лежить тісний взаємозв'язок людини зі світом природи, інакше кажучи задоволення потреб та інтересів, забезпечення умов проживання та діяльності людини відбувалося, за рахунок прямого або ж безпосереднього привласнення людством дарунків природи. Потреби та інтереси кожної людини були схожими й відрізнялися лише кількісно. Спільноти людей об'єднувались у примітивні общини заради самозбереження і виживання. Головною сферою людської діяльності тривалий час виступало сільське господарство, при цьому техніка, яка використовувалась у виробництві була надто низького рівня розвитку, а базові технології занадто трудомісткими. Загалом, людська діяльність здійснювалась лише з інстинктивних потреб, корті притаманні кожній людині, як фізіологічній істоті, і крім того виникала передусім через необхідність протистояти силам природи, що і досі є серйозною загрозою для існування людства [4, 16-17, 37; 5, 24, 32].

Епоха індустріалізму характеризується своєрідною перебудовою світу. Домінуючою галуззю індустріального суспільства, яка створює, інакше кажучи утворює продукт, котрий здатний задовольнити потреби та інтереси населення, є вже не сільське господарство, а промисловість. На перше місце у економіці виходять капіталомісткі галузі національного виробництва (металургія, авіабудування, хімічна промисловість, автомобілебудування, машинобудування). Перехід від доіндустріального періоду до індустріального, ні в якому випадку, не означає повне винищення домінуючої на той момент галузі сільського господарства, зміна лише відбувається у зменшенні його питомої ваги у структурі ВВП та зайнятості населення. Слід вказати, що індустріальний тип розвитку суспільства, супроводжувався швидкою структурною трансформацією економіки. Саме в цей період зароджується нова сфера, сфера – послуг, без якої сучасний світ не мислить свого існування. Хоча індустріальна епоха розширила цілий ряд можливостей за для досягнення матеріального достатку, вона ж і нанесла наймогутніший удар на оточуюче нами природне середовище. Зростання матеріального добробуту стало пропорційно кількості витрат природного капіталу (повітря, земля, ліси, поля, савани, океани, водойми, болота, коралові рифи, живі системи, тощо), який дає можливість нам повноцінно жити та насолоджуватись цим життям на планеті Земля. В той час коли індустріальне суспільство досягало піку свого розвитку, відбулося насильницьке, хижацьке оволодіння світом природи, котре виправдовувалось в очах суспільства своєю легкою здатністю до збагачення, саме така поведінка людини викликала швидке руйнування природного капіталу, від стану якого залежить майбутнє цивілізації та її економічний розквіт [4, 17, 38-39; 7, 62-63; 8, 23, 25].

Загалом індустріальна епоха ознаменувалася стрімким зростанням продуктивності праці, знищенням природного багатства світу й порушенням історично сформованих природних екосистем, за рахунок вилучення людством зі світу природи її найцінніших ресурсів, керуючись при цьому ненаситним бажанням до накопичення матеріальних благ, а не на процесі відновлення природного капіталу. Неконтрольована експлуатація

людською цивілізацією екосистеми пояснюється хибним твердженням, що світ природи є нескінченим та безперервно відновлювальним, хоча надлишковим і надмірним ресурсом є людство, в той час коли природні багатства стають з кожним роком все меншими і біднішими. Матеріальна зацікавленість людини не тільки стає причиною соціальної нерівності, а й порушує природний баланс світу, що тим самим утворює цілий ряд соціальних конфліктів, для прикладу це безробіття та бідність, які тягнуть за собою появу тяжких злочинів, беззаконня і безвладдя, недоїдання та голод викликають невиліковні, тяжкі хвороби, котрі охоплюють майже третину усього населення світу. Слід також зазначити, що виснаження ресурсів, винищення лісів, зникнення запасів риби та прісної води, руйнування верхнього шару землі в деяких випадках породжують регіональні, та навіть національні суперечності. Практично, майже усі соціальні, екологічні, економічні негаразди виникають через нераціональне, марнотратне використання, як природних, так і людських ресурсів, кардинально змінити дану ситуацію можливо шляхом впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій, розумним й вигідним застосуванням робочої сили [8, 32].

Навколишнє природне середовище – це масштабна оболонка, яка здатна охопити та підтримати у належному стані майже усю економіку всесвіту. Проте примітивні методи індустріалізму лише поглибили екологічні проблеми, посилили соціальну напруженість та викликали безліч економічних негараздів. Перший президент Римського клубу А. Печеї у своїх роботах появу, таких глобальних проблем, як бідність, інфляція, безробіття, ріст населення, енергетична криза, забруднення міст, порушення прав людини, деградація навколишнього середовища, пов'язує з духовними, моральними та етичними принципами поведінки людини притаманними індустріальному періоду, тобто неприхованим, ненаситним бажанням до матеріального збагачення. Проте, на думку вченого, саме ця нездорова матеріальна зацікавленість містить у собі приховану надію позбавитися, або ж відсторонитися від неконтрольованої суміші існуючих проблем, шляхом кардинальної зміни наукового розвитку людства, формування нового мислення, цінностей й саме головне поступової побудови нового типу розвитку світу [6, 5-6; 2].

Епоха постіндустріалізму стала своєрідним епохальним переломом, яка запустила в дію життєво важливий процес – процес економії ресурсів. Цей процес відбувається під впливом технологічної, науково-інформаційної й виробничої революції. Матеріальною складовою постіндустріального типу розвитку суспільства є науково-технологічна революція. Завдяки науково-технологічному прогресу, виробництво відкриває для себе все нові та безмежні можливості, за рахунок чого рівень життя населення стає значно вищим. Постійний розвиток матеріального виробництва стимулює працівників до удосконалення своїх навиків, підвищенні кваліфікації, внаслідок чого освіта стає одним з найважливіших факторів, який здатний принести людині всезагальне визнання та забезпечити їй соціальний статус у суспільстві. Задоволення своїх матеріальних інтересів та забезпечення матеріальних потреб створює нову систему існування. Людина, котра позбавлена пошуку матеріальних речей для гідного проживання, отримує можливості для освоєння та окультурення себе набагато вищими потребами, які виходять далеко за межі матеріального [4, 41].

Економіка, психологія, культура, екологія, цінності суспільства, соціальний устрій починають формуватися під дією науки, інформації, електроніки, техніки, комунікації тощо. У процесі розвитку економіки головну роль відіграють інформаційні, високотехнологічні та наукомісткі (аерокосмічна, електронна, фармацевтична,

електротехнічна) галузі виробництва. З'являється новий клас суспільства – клас інтелектуалів. Праця людей дедалі більше стає кваліфікованою та розумовою й здебільшого творчою. Інтелектуальна творчість являється найбільш розповсюдженою формою виробничої діяльності й основною нематеріальною складовою постіндустріального періоду. Саме творчість, як удосконалений, більш вищий тип людської діяльності дає змогу усвідомити людині, що ресурси природи та її багатства можуть бути примножені, за рахунок поєднання нового, оригінального мислення та науково-технологічного прогресу. Глобальне проникнення інформації та науки в усі сфери людського життя змінюють й саме ставлення людини до матінки природи. Цей період стає початком: виникнення наймогутніших природовідтворюючих секторів господарства; розповсюдженням нових технологій, які здатні зменшити забруднення навколишнього природного середовища, скоротити потреби у використанні та споживанні невідновлювальних ресурсів; застосування нетрадиційних видів ресурсів. Крім того, технологічні досягнення дають змогу швидко виявити шкоду нанесену оточуючому середовищу, й спробувати нейтралізувати її, а сучасні комунікації (радіо, телебачення, інтернет, мобільний телефонний зв'язок) доносять до свідомості людини потребу у створенні громадських екологічних рухів за охорону та збереження довкілля. Інтелект та інформація для людства стає таким собі орієнтиром, який веде і управляє процесом переходу до моделі сталого розвитку [5, 120-129; 4, 17-19; 7].

Здавалосьь наука, технологія, інформація надовго віддвинули проблему зникнення та виснаження природних ресурсів, проте повністю перебороти екологічні негаразди всесвіту їм не вдалося. Незважаючи на позитивні тенденції становлення постіндустріального суспільства, велика кількість країн все ще знаходиться на індустріальному, а іноді й на доіндустріальному етапі розвитку. На жаль, більша частина країн світу лише знаходиться на індустріальній, ресурсоемкій, марнотратній стадії розвитку, яка базується на добуванні та розпорядженні власних, накоплених багатств й на екстенсивній, неконтрольованій експлуатації природних ресурсів. Проте, ідеальним – постіндустріальне суспільство назвати, просто не можливо. Якщо ж країни що розвиваються негативно впливають на оточуюче середовище своїм “перенаселенням”, при якому природні ресурси, нажаль спрямовуються не на розвиток країни, а на прогонування великої кількості людського населення, із зростанням якого посилюється бідність та негативний вплив на природні екосистеми, то індустріальні та постіндустріальні країни відзначаються своїм “переспоживанням” природних ресурсів [2; 3; 6, 25-27,35].

Розглядаючи концепцію сталого розвитку, як модель майбутнього, яка єдина здатна поєднати економічну ефективність, екологічну безпечність та соціальну справедливість, а також досягнути гармонії між людською цивілізацією та природою, постіндустріальне суспільство в даному випадку виступає, як модель нестійкого, розбалансованого розвитку, з притаманною йому нераціональною людською поведінкою, в рамках якого концепція сталого розвитку стає ідеальною та практично не досяжною. Ідея стійкого розвитку в сучасному світі є своєрідною ілюзією, яка дуже далеко відішла від ідеала, про який писали В. І. Вернадський, С. А. Подолинський, П'єр Тейяр-де-Шарден [1].

На жаль, концепція “сталого розвитку” не має чітко окреслених меж. Безліч світових програм, методичних положень, наукових видань про сталий розвиток, дозволяє лише безкінечно фантазувати про наближення людської цивілізації до поставленої цілі.

Формування у межах постіндустріального суспільства нової, сталої моделі розвитку, передусім залежить від уявлення людства про своє майбутнє. Генеральний Секретар ООН Кофі Аннан слушно заявив: “Щоб реалізувати перехід до моделі сталого розвитку та в майбутньому зберегти життя на Земній кулі, перш за все необхідно сформувавши єдину планетарну ідею, яка базуватиметься на ноосферному розвитку світу, і на здатності об’єднати світове товариство не залежності від національності, раси, полу, релігії за для відвернення глобальних катастроф й на створенні цілісної системи гідного існування людської цивілізації” [3].

Реалізація моделі сталого розвитку – це складний, кропіткий процес, важливу роль у становленні якої відіграє структурна політика, котра розпочинається там і тоді де виникає потреба заміни, або ж коригування стратегічно обраного курсу розвитку економічної системи. Формування нового, стратегічного курсу розпочинається зі з’ясування потреб та інтересів широких верств населення і закінчується дослідженням сутності існуючого історичного типу розвитку суспільства. Результативність структурної політики, залежить від взаємозв’язку її з фіскальною, інвестиційною, монетарною, інноваційною, екологічною, соціальною, зовнішньоекономічною та іншими політиками. Основним завданням структурної політики є досягнення збалансованості економічної системи й підтримання таких пропорцій, за яких би забезпечувався сталий її розвиток.

Однією з умов виведення сучасних економічних систем на магістраль стійкого постіндустріального розвитку є усунення існуючих структурних диспропорцій, що порушують пропорційність економічного розвитку. Головним недоліком структурних диспропорцій є невідповідність можливостей економіки її загальним потребам. Для ліквідації структурних диспропорцій потрібен тривалий час, а також застосування економічно обґрунтованої, екологічно зорієнтованої структурної політики, котра здатна забезпечити миттєві, цілеспрямовані зміни у економічній структурі. Саме зрушення у структурі економіки є тою необхідною умовою переходу від домінуючої моделі розвитку до іншої, нової що в змозі утворити новий гармонійний розвиток, досягнути та утримати високий рівень життя населення, зменшити техногенне навантаження на навколишнє природне середовище планети.

Слід зазначити, що екологічна орієнтація структурної політики повинна здійснюватись насамперед на умовах: масштабного переходу на екологічно чисті, ресурсозберігаючі, енергетично ефективні технології та на принципово нові методи антропогенної діяльності людини; розвитку та впровадження технологій очищення, розробки мало- та безвідходної техніки, поширення процесів переробки побутових та промислових відходів, тощо; екологічної переорієнтації усіх проектів, будь-яких програм структурної перебудови економіки; ефективних структурних зрушень у галузевому, технологічному, соціальному зрізі економіки; формування економічно ефективного екологічно орієнтованого виробництва; розвитку наукоємних, високотехнологічних галузей; формування ринку екологічних товарів та послуг; оптимізації соціальної структури економіки; стимулювання інвестиційних та інноваційних потоків.

Уявлення про сталий розвиток постійно змінюється, доповнюються чимось новим, оскільки щохвилини з’являються нові дослідження, матеріали, щодо взаємин між людиною та природою. Саме тому, екологічна переорієнтація структурної політики повинна здійснюватись послідовно. Так, на першому етапі слід пригальмувати руйнівний тиск антропогенної діяльності людини на оточуюче середовище, за допомогою переорієнтації структурної трансформації економіки на проекти, котрі сприятимуть

покращенню довкілля. На другому етапі необхідно реалізувати основні екологічні програми на мікроекономічному та макроекономічному рівні. І на третьому етапі потрібно перейти до ефективної, соціально-здорової економіки.

Висновки. Тримавши курс на сталий розвиток, кожна країна світу повинна, так чи інакше робити виважені кроки у цьому напрямку. На початковому етапі, звичайно будуть переважати примітивні заходи, і лише по мірі просування економічних систем до цілей сталого розвитку, традиційні підходи зміняться в сторону становлення стійкого розвитку, як глобального процесу [1].

Залишається надіятись, що вказаний шлях, сприятиме формуванню історично нового, соціально орієнтованого, еколого збалансованого типу розвитку людської цивілізації, адекватного потребам та інтересам нинішнього та майбутнього покоління.

Використані джерела:

1. Ващекин Н. П., Мунтян М. А., Урсул А. Д. Устойчивое развитие и открытое общество: путь к сфере разума. – Режим доступа: <http://www.abc-globe.com/razv-noosfera.htm>
2. Ващекин Н. П., Мунтян М. А., Урсул А. Д. Постиндустриальное общество и устойчивое развитие. – Режим доступа: <http://www.creativeconomy.ru/library/prd1050.php>
3. Залиханов М. Ч. Итоги парламентской части РИО+10 // Устойчивое развитие. Наука и Практика. – 2003. – №1. – Режим доступа: http://sdo.uni-dubna.ru/journal/view_pub.php?id=28
4. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречие, перспективы : учеб. пособие студентов для вузов. – М. : Логос, 2000. – 304 с.;
5. Мельник О. М. Логіка економічного розвитку : навч. посібник. – К. : КНЕУ, 2004. – 228 с.
6. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия / В. Л. Иноземцев. – М. : ЗАО Издательство “Экономика”, 2009. – 776 с.
7. Пределы “догоняющего” развития / В. Л. Иноземцев. – М. : ЗАО Издательство “Экономика”, 2000. – 295 с.
8. Хокен Л., Ловинс Э., Ловинс Х. Естественный капитализм: грядущая примышленная революция / Хокен Л., Ловинс Э., Ловинс Х. – М. : Наука, 2002. – 459 с.

Орешняк В. Л. Историко-теоретические предпосылки перехода общества к устойчивому развитию

В статье дан детальный анализ эпохи развития человеческой цивилизации в историческом разрезе. Рассмотрено их природу, недостатки и преимущества. Предложено основные направления структурных изменений экономики в условиях внедрения модели устойчивого развития.

Ключевые слова: доиндустриальное, индустриальное, постиндустриальное общество, структурная политика, структурные изменения, устойчивое развитие.

Oreshnjak V. L. Historical and theoretical background to the transition of society to the sustainable development.

The article analyzes in detail the main epochs of human civilization in its historical context. Its nature, imperfections and benefits are considered in it. The main directions economic restructuring in terms of formation a model of permanent development are proposed.

Key words: preindustrial, industrial, postindustrial a society, structural policy, structural transformation, sustainable development.